

Urartuların Başkentleri

The Capitals of the Urartian's

Pınar PINARCIK*

Öz

M.Ö. 1273 yılında tarih sahnesine çıkan Urartular, batıda Fırat Nehri'nden doğuda İran Azerbaycan'ına, kuzeyde Gökçe Göl ile Aras vadisinden güneyde Toroslar ve Urmiye Gölü'nün güneyine kadar uzanan geniş bir coğrafyaya egemen olmuş ve Yakındoğu'nun en büyük devletlerinden biri olmuştur.

Krallığın çekirdek bölgesi bugünkü Van Kalesi ve çevresidir ki bu yüzden Urartu Krallığı'na zaman zaman "Van Krallığı" da denilmektedir. Doğal bir kale görünümünde olan Van büyük bir başkent kurulması ve gelişmesi için tüm koşullara sahipti. Ancak Doğu Anadolu bölgesinde yer alan diğer kentler siyasi ve tarihi olarak bu kadar büyük bir öneme sahip olamamışlardı. Urartu yerleşimleri genel olarak Doğu Anadolu başta olmak üzere Gürcistan, Ermenistan, Nahçıvan, İran, Irak topraklarına kadar yayılmıştır.

Anahtar kelime: Urartu, başkent, coğrafi şartlar, tarihi coğrafya, lokalizasyon.

Abstract

In 1200 B.C., dominated a wide geography which was from the Euphrates in the west to Azerbaijani of Iran in the east and from Lake Sevan and The Aras in the north to The Taurus Mountains in the south and South of Lake Urmia and became one of the largest states of The Near East.

The core region of the kingdom is the present day's Van Castle and the surroundings around this region and thus Urartu Kingdom are sometimes mentioned as "Kingdom of Van." Van which appeared to be a natural castle possessed all the conditions in order to establish and develop a large capital. However, the other cities which were situated in East Anatolia could not have such a great political and historical importance. Generally, Urartian habitations spread out the lands of Georgia, Nakhchevan, Iran, Iraq and especially East Anatolia.

---

* Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, pinarpinarcik@gmail.com

Keywords: *Urartian, capital city, geographical conditions, historical geography, localization.*

Giriş

Çekirdek bölgesini Van Gölü ve çevresinin oluşturduğu Urartu Devleti'nin hükümdarlık kurduğu bölge bugün Türkiye, Ermenistan, İran ve küçük bir bölümüyle de Irak gibi farklı devletler arasında dağılmıştır. Tuşpa olarak bilinen devletin başkenti bugünkü Van il sınırları içerisindeki Van Kalesidir. Urartu yerleşim bölgesinin sınırlarını, batıda Karasu-Fırat, kuzeyde Kuzey Ermenistan Dağları, doğuda İran Azerbaycanı'ndaki Savalan Dağları, güneyde ise Zagros Dağlarıyla birleşen Doğu Toroslar oluşturur¹. Bu sınırlar içerisinde Urartulara ait çok sayıda yerleşimin olduğu da bilinmektedir..

Bu çalışmada özellikle Urartu devletinin başkentleri olduğu bilinen Arzaşkun, Sugunia, Tuşpa ve Rusahinili (Toprakkale) başkentleri ele alınmıştır. Çalışmanın amacı yazılı kaynaklardan yola çıkarak Urartu başkentlerinin günümüzdeki konumlarının belirlenmesi ile ilgili ileri sürülen önerilerin irdelenmesidir.

1. İlk Kral Arame ve Krali Kenti Sugunia

M.Ö. 858 yılında Van Gölü Çevresinde dağınık halde yaşayan beyliklerin tek bir kralın egemenliği altında toplanmaya başlamasıyla Urartu'nun "Krallık Dönemi" başlar. Bu irili ufaklı göçebe beyliklerin hangisinin ön plana çıkarak gerçek bir krallığa geçecek dönüşümü sağladığı konusunda herhangi bir görüş birlikteliği bulunmamaktadır. Bu tarih ilk kez Assur yazılı kaynaklarında, Urartu kralından bahsedildiği zamandır². M.Ö. 9. yüzyılın ortasından itibaren Uruadri, Nairi ve Van Gölü'nün etrafındaki diğer ülkelerinin bir kralı ve bir başkenti vardır. Artık Van Gölü çevresindeki beyliklerin bir yönetici etrafında toplandığı ve kendilerine idari bir başkent seçtikleri anlaşılmaktadır. Uruadri, Nairi ve yöredeki diğer beylikler birleşerek bir krallık durumuna gelmişlerdir. Bu tarihten sonra Yeni Assur (MÖ 1000-609), karşısında dağınık ve tek bir liderden yoksun halkları değil, büyük olasılıkla kendisinden kopya edilerek şekillendirilmiş, bir siyasi örgüt, bir askeri güç kısaca bir krallık bulacaktır. Böylece M.Ö. 1274 yılından beri sürmekte olan "Urartu Beylikler Dönemi" de sona ermiş ve "Urartu Krallık Dönemi" başlamıştır³. Bu yazılı kaynaklara göre ilk krali kent Sugunia ve ilk

¹ M. Salvini, *Urartu Tarihi Ve Kültürü*, İstanbul, 2006., s. 24-25

² "Urartulu Arame'nin kenti Sugunia'yı ele geçirdim ..." LAR I, s. 614.

³ A.Çilingiroğlu, *Urartu ve Kuzey Suriye, Siyasal ve Kültürel İlişkiler*, İzmir, 1984a, s. 13 vd.

kral Arame'dir⁴. İlk kurucusunun adının Arame (858–832) olmasından dolayı Arami kökenli insanların krallığın kuruluşunda etkin olduğu tahmin edilmektedir⁵. Tarihselliği kanıtlanan bu ilk kral hakkında, Yeni Assur karşıtı olmasının ötesinde çok az şey bilinmektedir⁶.

Kral Arame önce Sugunia ve daha sonra da Arzaşkun kalelerini kuvvetlendirerek, bu şehirleri “Birleşik Devlet”in merkezi yani başkenti yapmış, Van Gölü’nü çevreleyen “Çekirdek Ülke”nin topraklarını, bu güçlü merkezler ve diğer kalelerle yönetim ve kontrol altına almıştır⁷. “Balavat Kapısı”nın bronz kabartmalarında bu iki başkent de III. Salmanassar tarafından yağmalanması tasvir edilmiştir⁸. M.Ö. 858 yılında Sugunia Assurlular tarafından alınır ve yakılır. III. Salmanassar’ın 3. yılında Arame’nin ikameti olan diğer kent Arzaşkun alınır. İşte Balavat’ın tunç kapısında bu görsel tasvirler yapılmıştır⁹.

“Nairi Denizi’nin kıyısına tasvirimi diktirdim; tanrılarımı kurbanlar sundum.”

Bant I, alt bölüm.

“Urartulu Arame’nin kenti Sugunia’yı fethettim...”

Bant VII, üst bölüm.

“Urartulu Arame’nin şehrini fethettim.”

III. Salmanassar’a ait “Kuh Steli”nde de Salmanassar’ın Hubuşkia ve Urartu kralı Arame’nin şehri Sugunia’ya M.Ö. 858 yılında yaptığı seferi anlatılmaktadır:

“..... O zamanda krallığımın başlangıcında saltanatımın ilk yılında krali tahtıma merasimle oturduğum zaman savaş arabalarımı ve ordularımı topladım, Simesi geçitlerine girdim; Ninni’nin krali şehri Aridi’ye yaklaştım. .... Aridi’den yola çıktım. Engebeli yolları, zirveleri demir bir hançerin bıçağı gibi gökyüzünü delen sarp dağları bronz ve bakır kazmalarla açıp geçtim. Arabaları ve askerleri (buralardan) geçirdim. Hubuşkia’ya yaklaştım. Hubuşkia’yı civarındaki 100 şehir ile birlikte yaktım. Nairi ülkesinin krali Kakia ve ordularından arta kalanlar benim korkunç silahlarımdan korktular ve yüksek dağlara çıktılar..... Urartulu Arame’nin krali şehri Sugunia’ya yaklaştım. Şehre saldırdım (ve) zaptettim. Çok sayıda

⁴ V. Sevin “Urartu Devleti”, *ArkeoAtlas Özel Koleksiyon*, İstanbul, 2011, s. 434.

⁵ Salvini 2006, 36

⁶ Salvini 2006, 36.

⁷ M. Salvini, *M. Salvini, Nairi e Ur (u) artri, Contributo Alla Storia Della Formazione Del Regno Di Urartu*, Roma, 1967, s. 77

⁸ ARAB, I, no. 612–625;

⁹ ARAB, I, 614

askerini öldürdüm. Ganimetlerini götürdüm. Şehrinin kapısının önüne başlardan oluşan bir piramit (sütun) diktim civarındaki 14 şehri yaktım. Sugunia'dan yola çıktım. Nairi ülkesinin denizine indim. Denizde silahlarımı yıkadım. Tanrılarıma kurbanlar sundum. O zamanda kendimin bir tasvirini yaptım; üzerine yüce efendi Assur'un şerefini ve kudretim gücünü yazdım; onu denizin kenarına diktim. ...”¹⁰

Yazılı kaynaklardaki verilere göre, M.Ö. 858 yılında, I. Urartu Seferi sırasında sözü edilen ilk başkent Sugunia, Van Gölü'nün güneyindeki, Hubuşkia ile komşu topraklarda yer almaktadır¹¹. Bazı bilim adamları ise, bu kentle ilgili arkeolojik verilerin olmamasına rağmen Van Gölü'nün güneybatısında yer aldığını önermektedir¹². Aynı kentin Van Gölü'nün bir hayli güneyinde, Dicle'nin iki ana kolunun birleştiği yerde, Siirt civarında olduğu da önerilmiştir¹³.

“Hubuşkia'dan Urartulu Arame'nin krali kenti Sugunia'ya hareket ettim.”¹⁴

III. Salmanassar'ın Hubuşkia'dan hareket ederek Sugunia'ya gelmesi ve buradan da “Nairi Ülkesi'nin Denizi'ne” yani Van Gölü'ne ulaşması bunu göstermektedir. Çünkü Hubuşkia Van Gölü'nün güneyinde yer alan bir bölgedir. kuruluş yıllarında bu kentten krali kent olarak bahsedilmesi, Urartu krallığının kuruluş yıllarında güney eyaletlerinin idari merkez olabileceğini göstermektedir. Bunun önemi Urartu ana yerleşim alanlarının büyük bölümünün krallığın ilk yıllarında Van Gölü'nün güney ve güneybatısında yoğunlaştığını göstermesidir¹⁵. Sugunia kentinden III. Salmanassar'ın döneminden sonra tekrar bahsedilmemesi, bu yıllardan sonra kurulan Urartu krallığının güneyde yer alan bu kentin ve olasılıkla çevresindeki toprakların idaresini bir süre de olsa kaybettiğini göstermektedir. Ancak Salvini, Nairi Denizi ile ilgili genel önerinin dışında Van Gölü olmadığı, Urumiye Gölünün kastedildiğini belirtmektedir¹⁶. Sugunia'nın konumunun ise Hubuşkia'ya bağlı olduğunu, bu ülkenin kuzeyde kaldığını varsaydığında, yani Yukarı Büyük Zap'taki Yüksekova Vadisi'nde, bu şekilde Sugunia'nın, Urumiye Gölü'nün batısında kaldığını söyler¹⁷. Yine Salvini, Hubuşkia'nın konumunu

¹⁰ ARI II, 598; ARAB I, 594

¹¹ M.T. Tarhan, *M.Ö. XIII. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonlar; Yayınlanmamış Doçentlik Tezi*, İstanbul, 1978, s. 68.

¹² Çilingiroğlu ve Piotrovskii'ye göre konumu. A. Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, İzmir, 1994, s. 29; B.B. Piotrovskii, *Urartu: The Kingdom of Van and its Art*, London, 1967, s. 2.

¹³ Olmstead'a göre konumu ancak kaynağın kendisine ulaşamadığımız için Çilingiroğlu'ndan alıntı yapılmıştır. Çilingiroğlu 1994, s. 29.

¹⁴ LAR I, 589

¹⁵ Çilingiroğlu 1994, s. 30.

¹⁶ Salvini 2006, s. 37.

¹⁷ Salvini 2006, s. 37.

Russel'e göre değerlendirdiğinde "Aşağı Büyük Zap ve Zagroslar arasında kalan Revandiz Çayı taraflarında, daha güneydoğuda bir konuma sahip olduğunu varsayarsak, o zamanda Sugunia'yı Urumiye Gölünün güneyindeki dağlık bölgede aramalıyız"¹⁸ diye önermektedir. Varsaydığı her iki önerinin de zor yanları olduğunu ancak güneydoğudaki konumun, Urartu Bölgesinin siyasi merkezlerine uzak olması, tarihi bir çelişki olacağı için pek mümkün görülmeceğini belirtmiştir.

III. Salmanassar "Nairi Denizi'ne"¹⁹ yaptığı seferde Suguniayı yok ettiğinden söz eder. Sugunia'ya giderken yolda Hubuşkia ve diğer bazı şehirleri tahrip ettiğini, geri dönerken de aralarında Gilzanu'nunda olduğu birçok yerleşimden haraç olarak at ve deve aldığını bahsetmiştir. Nairi Gölü'nün kıyısında krali bir stel yazdırır. Bu stelin yapılışı Balawat kapılarında resmedilmiştir. III. Salmanassar'ın yaptığı seferler sonucunda Arzaşkun, Zanziuna'dan bahsederek Nairi Denizi'ne doğru indikten sonra Gilzanu'ya geldiğini belirtir.

Sugunia kentinin konumunun Van Gölü'nün güney bölgesinde olduğunu kanıtlayan diğer görüş ise, Assur seferlerinde genellikle dağlık, sarp bölgeleri aşım ibaresinin geçmesi, dağlık ve sarp bölgelerin genelde konfederasyonun güney bölgelerinde oluşu, yazıtlarda genellikle rastgele ya da kronolojik sıralama değil de, topoğrafik sıralama yapılması lokalizasyon konusunda yardımcı olan diğer etmenlerdir. Fethedilen yerlerin coğrafi alan olarak somut bir çerçevesinin yapıldığını varsaymak mümkündür. Buna göre gölün güney ve güneybatısına konulan Sugunia'dan krali kent olarak bahsedilmesi, Urartu Krallığı'nın kuruluş yıllarında güney eyaletlerinin idari merkezi olabileceğini gösterir. Daha sonra inceleyeceğimiz Uruadri'nin başkenti olan Arzaşkun kentinin de olasılıkla Bulanık-Malazgirt civarında bir yerde olması, Urartu'nun Beylikler Dönemindeki ana yerleşimin yayılımını gösteren diğer bir kanıttır.

1. 2. Krallığın Bilinen İlk Başkenti: Arzaşkun

III. Salmanassar'ın üçüncü saltanat yılında ilk kez Urartu krali olarak Arame, ikameti Arzaşkun'u almasını anlatmaktadır:

"... Saltanatımın 3. yılında Adini'nin oğlu Ahuni benim dehşet saçan silahlarımdan korktu ve krali şehrini terk etti; Fırat'ı geçti... Dönüşümde Alzi ülkesinin geçitlerine girdim; Alzi'den Suhme ülkesine (yürüdüm); Suhme'den ayrıldım. Daiaeni ülkesine doğru indim. Daiaeni'nin kentini

¹⁸ Salvini 2006, s. 37.

¹⁹ Kroll tarafından Nairi Denizi Van Gölü yerine Urumiye Gölü'yle eşitlenmektedir. S. Kroll "İran'daki Urartu Şehirleri", *Doğu'da Değişim, Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, 2011, s. 152.

bütünüyle ele geçirdim. Kentlerini tahrip ettim, virane haline getirdim, ateşle yaktım... Daiaeni'den ayrıldım. Urartu'lu Arame'nin krali kenti Arzaşkun'un yanına vardım. Urartu'lu Arame benim gücümünden, korku saçan silahlarımdan ve acımasız savaş yöntemlerinden korkarak kentini terketti. Adduri Dağı'na kaçtı. O'nun peşinden dağa tırmandım, dağın orta yerinde (Onunla) amansız bir savaşa giriştim. 3400 savaşçısını kılıçtan geçirdim... Arame hayatını kurtarmak için yalçın dağlara tırmandı... Komşu kentlerle birlikte Arzaşkun kentini tahrip ettim, viraneye çevirdim, ateşle yaktım..."²⁰

"...Arzaşkun'dan yola çıktım. (Eritia dağına tırmandım), krali kişiliğimin kahramanlığını gösteren bir tasvirimi yaptım. Üzerine efendim Assur'un şanını, Urartu ülkesinde gösterdiğim gücümün kudretini yazdım. Onu Eritia dağına diktim. Eritia Dağı'ndan yola çıktım. Aramele şehrine yaklaştım. Şehirlerini tahrip ettim, yaktım, yaktım. Aramele'den yola çıktım. Zanziuna'ya (yaklaştım)..... o korktu ve ayaklarına kapandı.....Nairi ülkesinin denizine indin; Assur'un dehşet verici silahlarını denizde yıkadım....."²¹

".....Gilzanu ülkesine yürüdüm. Gilzanu ülkesinin krali Asau erkek kardeşleriyle birlikte bana karşı yürüdü.....krali tasvirimi yaptım. Yüce efendi, efendim Assur'un şerefini ve Nairi Ülkesi'nde göstermiş olduğum gücümün kudretini üzerine yazdım. Onun şehrinin ortasında onun tapınağının içine onu diktim. ...."²²

Yukarıdaki yazıt Salmanassar'ın 3. yılında Nairi'ye yaptığı sefer için yazılırken, Sargon'un M.Ö. 714 yılında düzenlediği 8. seferinin son etaplarının güzergâhının, Musasir üzerinden yapılan uzatma dışında hemen hemen aynıdır²³.

Salvini, Sargon'un 8. Seferi Arzaşkun'un konumu hakkında bize önemli bilgiler sunmaktadır ve "Levine'in yeniden yorumlanmasından yola çıkarak, güneyden kuzeye Urumiye Gölü kıyısına uzanan yol, Arzaşkun'un, Urumiye Gölü'nün güney ve güneybatısında yer almasını gerektirir. Bu şekilde Sugunia için de aynı sonuca ulaşırız" diye belirtir. Ancak burada Arzaşkun için dikkate alınması gereken bir diğer belgenin daha olduğunu, Gaziantep'in 60 km kuzeyindeki Kenk Boğazı'nda yer alan kaya yazıtı kralın iktidarının 3. yılına ilişkin zaferlerin bir özetini sunduğunu belirtir²⁴:

²⁰ LAR I, s. 605.

²¹ ARAB I, 606

²² ARAB I, 607.

²³ M. Salvini, "Some Historic-Geographical Problems Concerning Assyria and Urartu" *Neo Assyrian Geography*, Roma, 1995, s. 46 vd.

²⁴ Salvini 2006, s. 41.

“.....Nairi ülkelerinin denizinden güneşin battığı denize, Enzi ülkesine, Suhme ülkesine, Daiaeni ülkesine, Urartu Ülkesine, Musasir şehrine, Gilzanu Şehri'ne, Hubuşkia Şehri'nin en uzak sınırlarına kadar fetheden.....”²⁵

Burada, Daiaeni ve Gilzanu Ülkeleri arasında Arzaşkun'un yerine “Urartu Ülkesi ve Musasir” kentinden söz edilir. Bu farklılık kısmen yazıtın yazılış tarihinden kaynaklanmaktadır. Zira Musasir adı esasen 31. yılın olayları arasında geçer:

III. Salmanassar'a ait Siyah Obelisk Yazıtı'nda²⁶;

“..... Krallığımın üçüncü yılında ..... Kentlerini ele geçirdim ... Dönüşümde Alzi Ülkesi geçitlerine girdim, Alzi, Suhni, Daiaeni, Tumme, Urartulu Aramu'nun krali kenti Arzaşkun'u, Gilzanu ve Hubuşkia ülkelerini fethettim...”²⁷

Siyah Obelisk metnindeki farklılık, Musasir'den uzak olmayan Arzaşkun'un güneyde ki konumun bir diğer kanıtıdır²⁸ diye belirtir Salvini.

Yukarıda tartışmaya başladığımız Urartu Krallığı'nın bilinen ilk başkenti olan Arzaşkun'un coğrafi konumu henüz kesinlik kazanmamıştır. Bu konuda genelde farklı görüşler vardır. Bu görüşlerden biri başkentin Van Gölü'nün kuzey batısında, Bulanık civarında olduğudur²⁹. Burney de gölün kuzey-batısına, Bulanık-Liz yöresine yerleştirir³⁰. Diğer görüş ise Arzaşkun kentini Van Gölü'nün kuzeydoğu ve ya doğusuna, Avarin Dağı'nın (Eritia Dağı) batısına yerleştirir³¹. Bu öneriye yakın bir diğer öneri ise Piotrovskii tarafından yapılmış ve başkenti gölün doğu ve kuzeydoğusuna yerleştirmeyi düşünmüştür³². Arzaşkun ile Arınçküs Kalesini isim benzerliğinden dolayı aynı olduğu önerisine Özfırat karşı çıkarak, mevcut kalıntıların bu öneriye destek sağlayacak nitelikte olmadığını belirtir. Assur kralı III. Salmanassar'ın tahrip ettiği bu kentin daha büyük ve daha güneyde olması gerektiğini öneren Salvini'nin görüşünü paylaşmıştır³³.

²⁵ O.A Taşyürek, “A Rock Relief of Shalmeneser III on the Euphrates”, Iraq, 1979, s. 49.

²⁶ Siyah alabaster monolit Kalah(Nimrud)'daki merkezi yapıda bulunmuştur, dört yüzünde yer alan yazıt kralın tahta geçiş yılından 31. saltanat yılına kadar geçen olayları kapsar.

²⁷ ARAB I, no. 688.

²⁸ Salvini 2006, s. 41.

²⁹ M.N. Van Loon, *Urartian Art*, İstanbul, 1966, s. 7; Çilingiroğlu 1994, s. 34.

³⁰ C. Burney. ve D.M. Lang, *The Peoples of The Hills, Ancient Ararat and Caucasus*, PHAAC, London, 1971, s. 130

³¹ K. Wilson, “The Kurbail Statue of Shalmeneser III”, Iraq 24, 1962, s. 108.

³² B.B. Piotrovskii, *Urartu*, Geneva, 1969, s. 2.

³³ A. Özfırat “1997 Yılı Bitlis-Muş Yüzey Araştırması: Tunç Ve Demir Çağları”, XVI. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II. Cilt, Tarsus, 1998, s. 3

Arzaşkun'u Van Gölü'nün kuzeyine lokalize eden bazı bilim adamları³⁴ da vardır:

“.....Geniş Qute ülkesini, (veba tanrısı) Girra gibi, harabeye çevirdim. Arzaşkun'dan Gilzani'ye, Gilzani'den Hubuşkia'ya kadar onların üzerinde, Fırtına Tanrısı Adad gibi, gürledim.....”³⁵

Quti ülkesini Van Gölü'nün kuzeyine lokalize eden bazı bilim adamları, bu ülkenin yukarıdaki yazıta göre Arzaşkun yakınlarında olabileceğini işaret etmektedir. Kınal'da Van Gölü'nün kuzeyine Erçiş kazasında görülen Zernakitepe'ye lokalize olmasının muhtemel olduğunu ileri sürer³⁶.

Assur kralı yöreye yaptığı seferde krali bir kabartmasını “göllerin yanındaki dağlara” koydurduğunu belirtir. Bu kayıtlarda geçen ve bölgeyi tanımlamak için kullanılan “tamate” sözcüğünün “göller”, “göller bölgesi” anlamına geldiği kabul edilir. “Göller Bölgesi” ile anlatılmak istenilen yörenin Van Gölü, Erçek ve II. Rusa tarafından inşa edilen yapay bir baraj gölü olan Keşiş Gölü çevreleri olması şüphelidir. Van Gölü'nün batısında yer alan ve Assur kralının belki de hiç görmediği Nemrut krater gölü, Nazik ve Haçlı gölleri de Assur kralının bölgeye “göller bölgesi” adını verecek kadar büyük göller değildi. Assur kralının Van Bölgesi'nde veya bu bölgeye yakın bir yerde kayıtlarına geçirecek kadar etkilendiği sayıda göl ancak Bingöl yakınlarında vardır. Modern Bingöl ili, adını çevresinde yer alan çok sayıda bu göllerden almaktadır. Assur ordularının erken dönemden beri Uruadri ve Nairi ülkeleri üzerine yaptıkları askeri seferlerin güzergâhları da dikkate alınır Arzaşkun kentinin Van Gölü'nün batısında, olasılıkla Bingöl'ün doğusunda bir yerde olması önerilebilir³⁷. Urartu'nun ilk başkentinin Van Gölü'nün batısında konumlandırılması, Urartu'nun, Beylikler Dönemindeki ana yerleşim merkezlerinin yayılımına da uygundur.

III. Salmanassar'ın bir diğer metninde³⁸ Urartu'nun coğrafi alan olarak oldukça geniş topraklara sahip olduğunu görmekteyiz:

³⁴ W.G. Lambert, “The Sultantepe Tablets: VIII. Shalmaneser in Ararat (Continued)” *Anatolian Studies*, Vol. 11, 1961, s. 155.

³⁵ ARAB I, 619.

³⁶ F. Kınal, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Tetkik Gezisi Raporu”, *Dil ve Tarih-Coğrafya* Fakültesi *Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1.2, Ankara, 1954, s. 80.

³⁷ Çilingiroğlu 1994, s. 35.

³⁸ Salmanassar'ın diktirdiği bu yazıtlar Diyarbakır'ın yaklaşık 100 km kuzeydoğusunda, Dicle'nin doğu kolu olan Birklin Çayı'nın doğal bir tünelden çıktığı yerde yer almaktadır. Bu yer şarkiyat literatürüne, Belck ve Lehmann-Haupt'un Ermenistan incelemelerinin yayımlanmasının ardından Dicle Tüneli şeklinde girmiştir. Aynı yerde I. Tiglatpilesar'dan kalma bir kabartma ve yazıt da bulunmaktadır. Salvini 2006, s. 41.

“... Saltanatımın 15. Yılında Nairi ülkelerine yürüdüm. Dicle nehrinin kaynağında, (kaynağın çıktığı) mağaranın ağzında kaya üzerine krali tasvirimi yaptım; üzerine kudretim şanını, cesaretimin zaferlerini yazdım. Tunibuni ülkesinin geçidine girdim (ve) Urartu ülkesinden Aramu'nun şehirlerini Fırat nehrinin kaynağına kadar tahrip ettim, yıktım, yaktım. Fırat nehrinin kaynağına yürüdüm, orada tanrılara kurbanlar sundum (ve) Assur'un silahlarını temizledim...”³⁹

“..... Nairi'nin Yukarı ve Aşağı Deniz'i ve Güneşin Battığı Büyük Deniz'den Amanus dağlarına kadar uzanan toprakların fatihi; Hate ülkesinin tamamını yönettim. Elim Dicle'nin kaynağından Fırat'ın kaynağına kadar uzanan toprakları fethetti. Enzi ülkesinden, Suhne ülkesine, Suhne'den Melidi'ye, Melidi'den Daiaeni ülkesine, Daiaeni'den Arzaşkun şehrine, Arzaşkun'dan Gilzanu ülkesine, Gilzani'den Hubuşkia şehrine azametle yürüyüp geçtim. (Böylece onlar) fırtınaya uğramış yıkıntı gibi oldular.....”⁴⁰

Yukarıdaki yazıtlarda Van Gölü merkez olmak üzere Aramu'nun şehirlerinin Fırat'ın kaynağına kadar yayıldığını bildirmesi, Urartu'nun coğrafi olarak geniş bir alana yayıldığının kanıtıdır. Burada söz edilen Yukarı Deniz için Van Gölünün anlatılmak istendiğini daha önce belirtmiştik, Nairi ülkesinin Aşağı Deniz'i olarak tanımlanan denizin ise Kuzeybatı İran'daki Urumiye Gölü olması büyük olasılıktır⁴¹.

Yukarıda Urartu'nun ilk başkenti Sugunia için ileri sürdüğümüz öneri Urartu'nun kuruluş yıllarındaki yayılım alanlarını düşündüğümüzde, gölün güney ve güneybatısındaki konumundan dolayı Urartu Krallığı'nın kuruluş yıllarında güney eyaletlerinin idari merkezi olabileceğini belirtmiştik. Buna göre Uruadri'nin başkenti olan Arzaşkun kentinin de olasılıkla Bulanık-Malazgirt civarında bir yerde olması, Urartu'nun Beylikler Dönemindeki ana yerleşimin yayılımını gösteren diğer bir kanıttır.

1.3. Tuşpa

M.Ö. 840/830 yıllarına geldiğimizde Urartu tahtında yeni bir kral ile karşılaşırız. Bu kral farklı bir sülaleden gelen Lutipri oğlu Sarduri'dir⁴².

³⁹ H. Sivas, *Urartu İle İlgili Assur Kaynakları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1991, s. 78.

⁴⁰ Sivas, 1991, 79.

⁴¹ Çilingiroğlu 1994, s. 37.

⁴² Sarduri'nin Van kayalarının eteklerinde, “Sarduri Kalesi”nin sarp kireçtaşı bloklarının üzerinde birbirinin aynı 6 adet Assurca metinde, kendisini Aramu değil Lutipri'ye bağlaması, farklı bir hanedandan olmasının yanında farklı bir kabileden de olduğunu düşündürür. Salvini 2006, s. 44.

Sarduri'nin Urartu tahtına ne zaman çıktığı ve ne yolla geçtiği belli değildir. Hatta ilk Urartu kralı Arame ile Sarduri arasında başka bir kralın var olup olmadığı konusunda da herhangi bir bilgimiz yoktur. Sarduri dönemiyle ilgili tarihi olaylar ve seferleri hakkında Madırburç yazıtı dışında herhangi bir yazılı kaynak olmadığı için çok kısıtlı bilgiye sahibiz. Ancak arkeolojik kanıtların ışığında bazı öneriler yapılmaktadır. I. Sarduri Urartu Krallığı'nın 2. kurucusudur. Sarduri ile birlikte Urartular'ın tarih aktarımı başlar. I. Sarduri'nin III. Salmanassar karşısında aldığı yenilginin sonucunda, Assur'un Van Gölü'nün kuzeybatı kıyılarına yani Arzaşkun'a kadar yaklaşması, Sarduri'nin başkenti daha uzak bir bölgeye taşınmasına yol açmıştır. Kral Sarduri, Van Gölü'nün kıyısında, ovada, stratejik bir noktada yükselen Van kayalığı eteklerinde, 3. başkent olan Tuşpa'yı tesis etmiş ve bu müstahkem kale çok uzun bir süre Urartu Devleti'nin başkenti olarak kullanılmıştır. İşte III. Salmanassar'ın Van Gölü Havzası'na süreklilik arz ederek düzenlediği ve başkentin yalçın Van kayalıklarına (Tuşpa) taşınmasıyla⁴³, krallığın yazgısını değiştirecek gelişmeler gözlenecektir.

İlk kez Sultantepe tabletinde III. Salmanassar'ın bir metninde geçen bu şehrin kesin kuruluş tarihi bilinmemektedir⁴⁴.

“... *Turuşpa* şehrinde büyük ölçüde tribut aldım....⁴⁵”

Turuşpa Urartu Krallığı'nın başkentinin Assur metinlerinde geçen halidir⁴⁶. I. Sarduri tarafından inşa edilen başkent Tuşpa, Van ilinin hemen hemen 5 km batısındadır. Van Kalesi⁴⁷ adıyla da bilinir. M.Ö. 9. yüzyıldan

⁴³ Çilingiroğlu, Sarduri döneminde başkentin, Van Ovası ile göl arasında, yüksek sarp kayalıklar üzerinde olan Van Kalesi'ne taşınmış ve buraya Tuşpa adı verildiğini belirtmiştir. Bunu da Urartu Kralı Sarduri'nin Assur komutanı Daian-Assur ile arasındaki savaşın sonucunda, kral Sarduri'nin aldığı yenilgiden dolayı, Assur saldırılarına karşı daha güvenli olması için başkenti Tuşpa'ya taşıdığı ileri sürülmektedir. Çilingiroğlu 1994, s. 39.

⁴⁴ Ancak M.Ö. 9. yüzyılda I. Sarduri tarafından kurulduğu ve Van Kalesi höyüğünde bulunan arkeolojik veriler, bu kentin geçmişinin iskân tarihi açısından M.Ö. 3. binyıllara, Eski Tunç Çağı'na kadar uzandığını göstermektedir. M.T. Tarhan, “Urartu Başkenti Tuşpa: Van Kalesi”, *Savaş ve Estetik/War and Aesthetics*, İstanbul, 2004, s. 85.

⁴⁵ Tarhan 1978, s. 71.

⁴⁶ A. Çilingiroğlu “Tanrı Assur'a Bir Mektup”, *Tarih İncelemeleri Dergisi II*, İzmir, 1984b, s. 11.

⁴⁷ Van'da ilk bilimsel çalışmalar F. E. Schulz ile başlar. 1827 yılında Fransız Asya Araştırma Cemiyeti bu genç arkeologu, M.S. 5.yüzyılda yaşayan Khoreneli Moses'in kayıtlarını araştırmak için Van'a gönderir. Schulz kale ve çevredeki yazıtları kopya eder, “mağara” olarak tanımladığı krali mezar yapılarını inceler. Ünlü Fransız arkeolog C. Texier de 1839 yılında Van Şehri'nde incelemelerde bulunur. İngiliz arkeolog A. H. Layard 1849 yılında Van Kalesi'nde araştırma yapanlar arasındadır. 1891'de K. Eugen ve W. Belck, Van ve çevresinde incelemeler yapar. C. F. Lehmann-Haupt da daha sonra bu incelemelere

itibaren Assur çivi yazılı kaynaklarında Turuşpa, Urartu kaynaklarında da Tuşpa⁴⁸ olarak geçer. M.Ö. 9. yüzyılda inşa edildiği bilinse de Van Kalesi Höyüğü'nde yapılan arkeolojik verilere göre, bu kentin geçmiş iskân tarihi M.Ö. 3. binyıllara kadar uzanmakta⁴⁹, başka bir deyişle İlk Tunç Çağ'dan itibaren yerleşime sahne olmuştur⁵⁰. Mimari kalıntı olarak ispat edilemese de M.Ö. 3. ve 2. binyıla ait çanak çömlek parçaları bunu ispatlamaktadır. Özellikle "Urmia Ware" olarak geçen 2. binyıl polikrom çanak çömlek parçaları ilgi çekicidir. Genel bir kanı olarak bu tür keramiğin Urartu'nun Beylikler Birliği'nin yani M.Ö. 13. ve 9. yüzyılları arasındaki Nairi ve Uruatri konfederasyonlarının, arkeolojik kimliklerinin ilk habercisi olduğudur⁵¹.

Tuşpa'nın başkent olarak seçilişi güneydeki ezeli düşmanı Assur'a ve çetin doğa şartlarına karşı verilen mücadelenin sonucudur. Batısında Van Gölü, doğusunda yüksek Erek Dağı ile kuşatılmış olan ovanın, güneyi de yüksekliği 3500 metreye ulaşan güneydoğu Torosları ile çevrilidir. Güneyde Assur Krallığı ile Urartu başkenti arasında doğal bir set gibi yükselen bu engebeli dağlar, Urartu Krallığı'na çok avantajlı bir savunma olanağı sağlamıştır⁵². Tuşpa sitadeli Van Ovası'nın ortasında yükselen ve gerçekten bir doğa harikası olan yalçın Van kayalığının üzerinde yüksekliği 100 metreyi bulan doğu-batı doğrultusunda 1,5 km uzunluğunda, kuzey-güney doğrultusunda genişliği ise 70–80 metreye ulaşır. Özellikle güneydeki sarp uçurum, bu yönden gelecek tehlikeleri imkânsız kılıp, doğal bir savunma oluştururken; kuzey yamaçta ise doğal teraslardan da yararlanılarak oluşturulan çok güçlü tahkimat sistemleri, eteklerden itibaren sitadeli ve İç Kale'yi kademeli olarak çok akılcı bir düzenle çevrelemektedir. Eteklerden uzaklaştıkça Van Ovası boyunca ünlü bağ ve meyve bahçelerinin yer aldığı kraliyet arazileri uzanmaktadır. Van'daki bahçe geleneği Urartu'dan sonra da günümüze kadar süregelmiştir.

---

katılacaktır. M.T. Tarhan, "Tuşpa-Van Kalesi, *ArkeoAtlas Özel Koleksiyon*, İstanbul, 2011, s. 484.

⁴⁸ Tuşpa adının, Urartu Tanrıçası Tuşpua ile bağlantılı olduğu ileri sürülür. Antik kaynaklarda Thospia, Tosp/Dosp adıyla anılır. Bu adların Tuşpa'dan türemiş oldukları kesindir. Van adı ise Urartuların kendi öz varlıklarını tanımlamak için kullandıkları "Biane/Biaini" terimi ile bağlantılıdır. Tarhan 2004, s. 85; M. Salvini, "Urartu Tarihine Genel Bir Bakış", *Doğu'da Değişim/Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, 2011, s. 80.

⁴⁹ Tarhan 2004, s. 85

⁵⁰ M.T. Tarhan, "Başkent Tuşpa", *Doğu'da Değişim/Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul 2011, s. 288.

⁵¹ Tarhan 2004, s. 99.

⁵² M. Kurt, "Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası", *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, Ekim 2009, s. 2.

Tuşpa sitadeli, günümüzde de Urartu mimarlığının özgün tasarımlarını içeren, başkente yarışır görkemli yapılarla doludur. Tuşpa ve çevresinde bulunan in situ yazıtlara ek olarak, daha sonraki dönemlerde devşirme malzeme olarak kullanılan stel, stel ve sütun kaideleri ile diğer parçalar üzerinde yer alan 100'ü aşkın yazıt, başkent'in önemini ve de sayısız inşa faaliyetlerini kanıtlayan çok önemli belgelerdir⁵³.

Sitadelin en çarpıcı yanı İç Kaledir. İç Kaleye giriş batıdandır. Başkent Tuşpa'nın ilk sarayları ve en eski tapınağı burada bulunmaktadır. Özellikle Urartu kule tapınaklarını anımsatan mekân boyutları ve kapı çerçeveleri hemen hemen aynıken, iki cellalı oluşu farkını yaratır. Hemen altında en eski anıtsal kral mezarı bulunmaktadır. Sitadelde yer alan çok iyi el işçiliğine sahip görkemli kral mezarları, Urartu anıtsal kaya mimarisinin en önemli eserleri arasındadır.

Başkent olabilme koşulları açısından topografik özellikleri ve avantajları Urartular'ın yer seçimi açısından yadsınmaz becerilerini sergilemektedir: Van Gölü Havzası'ndaki merkezi Urartu bölgesinin en stratejik noktasındadır, her yönden gelen ve Van Ovası'na ulaşan tarihi doğal yolların odağındadır. Kısacası geniş ve verimli kıyı ovası, çevresinin arazi şekilleri, ulaşımı sağlayan yolları ve güneydeki maden kaynaklarına yakınlığı gibi özellikleri sayesinde bir kentin kurulması ve gelişmesi için gerekli olan bütün şartları taşımıştır⁵⁴.

Ancak Zimansky, Van şehrinin gölün hemen kıyısındaki konumundan dolayı bölge için doğal bir merkez olsa da bu kadar önemli bir yer olması için yeterli olmayacağını belirtir. Çünkü Anadolu ile İran arasındaki başlıca yolların buradan geçmediğini ayrıca güneye geçiş için uygun ve kolay bir konumda yer almadığını söylerken, kuzeyden aşağıya giden yolun ise göreceli olarak kolay olsa da bir çıkmaz yol olduğunu belirtmektedir⁵⁵. Maunsel'in de bu görüşünü kanıtladığını belirtmektedir:

“Van bölgesinde buğday hasatları çoğunlukla çok bereketlidir ve ürün bazen depo ya da karlı bir pazara malı götürecek taşıma aracı bulunmadığından çürür. Bu bölge belki de çevredeki birçok yerden daha fazla, kıyı ve dış dünya ile yeterli ulaşım imkânlarının olmayışından çekmektedir”⁵⁶

Lynch ise bu soyutlanmışlığın Van'ı diğer dönemlerde belirsiz olsa da, yeni Assur dönemi boyunca bir başkent için ideal yer yaptığını iddia etmişti.

⁵³ Tarhan 2011, s. 300.

⁵⁴ Kurt 2009, s. 2.

⁵⁵ P. E. Zimansky, *Ecology and Empire*, Chicago, 1985, s. 19.

⁵⁶ Zimansky 1985, s. 19.

Urartu krallığının oluşum aşamasında başkentten özellikle Van Ovası'nın savunma bakımından zayıf noktaları I. Sarduri ve oğlu İşpuini tarafından bir takım kalelerle takviye edilerek kuvvetlendirilmiştir⁵⁷. Bunlar arasında Van Ovası'nın kuzeyinde Kalecik (eski Aralesk)⁵⁸, kuzeydoğusunda Dereüstü (eski Anzav)⁵⁹, kuzeydoğu ve doğuda Kıratlı (eski Lamizgert), Kavuncu (eski Çoravanis), Kevenli (eski Şuşanis)⁶⁰ güneydoğuda Elmalı (eski Zivistan)⁶¹ ve güneydeki Sarmansuyu (eski Edremit/Artamit) kaleleri⁶² başlıca olanlardır.

Urartu Krallığı zamanında dağların sarp, yüksek ve kesintisiz uzanması ve aralarındaki çöküntü havzaları yerleşimler arasında bağlantı kurmayı zorlaştıran faktörlerin başında geliyordu. Başkent Tuşpa ve eyaletler arasında problem yaşanmasına yol açıyordu özellikle aylarca yerden kalkmayan kar ve ağır kış koşullarında. Hatta doğanın bu çetin şartları, merkez ve çevre arasındaki ilişkilerde, eyaletlerin kısmi özerkliğini de beraberinde getirmiştir. Burney-Lang bu konu hakkında;

“tamamen merkezileşmiş bir devlet Urartu Krallığı'nda gelişemezdi, çünkü uzak bağlı bölgelerde bulunan halk topluluklarını kışın kontrol altında tutma olanakları sınırlıydı”

diye açıklamışlardır⁶³. Urartu'nun çok başkentli yapısı da kısmen bu etmenle açıklanır⁶⁴.

Tuşpa MÖ I. binyılın ilk yarısı içinde Anadolu'nun en görkemli ve en kalabalık başkentlerinden biridir. Sitadel ve Aşağı Şehir'le birlikte, kent nüfusunun 50.000'den az olamayacağı düşünülmektedir⁶⁵. Başkent Tuşpa her dönem önemli olmuştur. Her dönem birçok seyyah, araştırmacı için araştırma konusu olmuştur.

⁵⁷ O. Belli *Urartular Çağı'nda Van Bölgesi Yol Şebekesi*, İstanbul, 1977, s. 49.

⁵⁸ C. Burney “Urartian Fortress and Towns in the Van Region”, *AS. VII*, 1957, s. 45.

⁵⁹ Burney 1957, s. 44.

⁶⁰ Belli 1977, s. 49; Van ilçesinin Muradiye ilçesinde saptanan iki adet olmak üzere toplam yedi tane Urartu yazıtından birisi de Kevenli yazıtıdır. Çift dilli olan yazıt Urartu'nun iskan politiaxısı ile Menua'nın Arsuniuini'de kurdurduğu Haldi için yapılmış kule (tapınak kulesi) anlatılmaktadır. A.M. Dinçol ve E. Kavaklı. “Van Bölgesi'nde Bulunmuş Yeni Urartu Yazıtları, Die Neuen Urartaischen Inschriften Asu der Umgebung von Van”, *An Ar; Ek yayım I*, İstanbul, 1978, s. 34.

⁶¹ Burney 1957, s. 45.

⁶² Belli 1977, s. 50.

⁶³ Burney-Lang, s. 178.

⁶⁴ Zimansky 1985, s. 3.

⁶⁵ Tarhan 2011, s. 291

1.4. Rusahinili

M.Ö. 685 yılında Urartu tahtına II. Rusa geçmiş ve II. Rusa ile birlikte Urartu Krallığı toparlanma sürecine girmiştir. Urartu, düşmanları Assur ve Kimmerler ile iyi ilişkiler içerisinde olup, barışçıl bir dönem yaşamaktadır. Ancak yine de II. Rusa özellikle merkezde, kuzey ve kuzeydoğuda savunma amaçlı kale-kentleri kurdu muştur. Bunların içerisinde en önemlisi Rusahinili(Toprakkale) dir. İran Azerbaycanındaki Bastam şehri ve kalesini, Transkafkasyanın yeni eyalet başşehri Teişeba (Karmir-Blur), merkezde ise başkentini Toprakkale'ye (Rusahinili) taşınması Rusa'nın gerek sınırlarda gerekse merkezi bölgede uyguladığı şehircilik politikasını açıkca belgelemektedir⁶⁶.

II. Rusa tarafından kurulan Rusahinili (Toprakkale) “Rusa'nın kurduğu kent” anlamına gelmektedir. Urartu Krallığı'nın ikinci başkentidir. Assur kralı III. Tiglatpilaser'in Tuşpa'ya yaptığı saldırı karşısında savunmaya daha elverişli olabileceğini düşündüğü bu kent Zimzim dağı eteklerinde kurulmuştur. Adından dolayı Rusahinili'nin hangi Rusa tarafından yapıldığı halen tartışılrsa da I. Rusa'nın Assurlu Sargon ile çağdaş olması (M.Ö. 722-705) ve Toprakkale'de kesin bir şekilde 8. yüzyıla ait arkeolojik malzemenin olmaması II. Rusa zamanında inşaa edildiğini görüşünü kuvvetlendirmektedir⁶⁷.

Toprakkale ilk olarak 1879-1880 yılları arasında, Londra'daki British Museum'dan Van'a gönderilen Van'daki İngiliz konsülü Captain Clayton başkanlığında ilk arkeolojik araştırmalara girişmiştir. Bu kazılara Rassam ile birlikte Reynolds isimli bir Amerikalı misyonerde katılmıştır⁶⁸. Haldi tapınağının temelleri bulunmasına rağmen Assur sarayları gibi anıtsal Urartu eserleri ile karşılaşılmayınca hayal kırıklığına uğrayan ekip kazılara ara vermiştir. 1898 yılında C. F. Lehmann-Haupt ve W. Belck başkanlığında bir Alman Arkeoloji Heyeti yeniden kazılara başlamıştır. 1911-1912 yıllarında arasında I. A. Orbeli yönetimindeki kazı heyeti tarafından kazılmaya başlanmış 1959-1963 yılları arasında Afif Erzen ve Emin Bilgiç tarafından ve daha sonra 1976-1977 yılları arasında sadece Afif Erzen tarafından kazılmaya devam edilmiştir.

Van'ın 20 km batısında yer alan Keşiş Gölü yakınında bulunan yazıtta kanallarla yeni kurulan Rusahinili kenti bölgesine bağlanan suni bir gölün yapımından övgüyle söz edilmektedir⁶⁹:

⁶⁶ A. Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara, 1992, s. 38.

⁶⁷ Zimansky 1985, s. 3

⁶⁸ Belli 2004 s. 24

⁶⁹ Salvini, 2006, s. 119.

“...dağlar yüksek. Kanallar ve hendekler için su ... ettim. ‘Rusa Gölü’ adını verdim. Oradan çorak yer olan Rusahinili’ye kanal açtım. Bianili Ülkesi ... (ve) düşman ülkelerinin... idi. Rusa der ki: Rusahinili’yi kurduğum ve bu gölü yaptığım zaman buyruk verdim: Tuşpa şehrinin halkı... Rusahinili önündeki yeri ve öyle bir göl yerini .... çorak ve ekilmemiş idi. O halk ki ... Rusa der ki: O yerde bağlar, ormanlar ve ekim yapılacak tarlalar kurdum ve orada büyük işler yaptım. Bu göl Rusahinili Şehri’nin sulanması için olsun. ... Alaini Irmağı’ndan akan su (yolu) ile Tuşpa Şehri için ... bir miktar su Rusahinili için ... bir miktar ise fazla ...⁷⁰”

Yukarıda yer alan Keşiş Gölü metni Rusahinili'nin Van bölgesi ile ilişkili olduğunu ve II. Rusa zamanında inşaa edildiğini ispatlayan yegane temeldir⁷¹. Söz konusu yazıtın Rusahinili'nin kuruluşu sırasında tamamlanan bir sulama projesi olduğu için, Van Ova'sını suladığı ve Van Kalesi'ne giden Toprakkale'nin yakınından geçmesi bu merkezin yazıtta geçen yer olması en büyük olasılıktır. Günümüze bu kentten Urartu Baştanrısı Haldi'ye ait bir tapınak, sur kalıntıları, saray ve su sarnıcı gelebilmiştir⁷². Rusahinili'den bahseden Keşiş Gölü stelinden başka iki tane daha yazıt vardır. Biri Toprakkale'den ele geçen tablettir⁷³. II. Rusa'ya ait bir tablettten öğrendiğimize göre, Rusahinili Sarayı'nda ve çevresinde 5507 kişi yaşamaktadır. Zikredilenlerin kimlikleri ve sayıları, saray mensupları ve yönetim bürokrasisi hakkında da açık bir fikir vermektedir. Bunlardan 1113'ü saraylıdır; 3784 hadımın 2409'u içoğlanı, 119'u muhasebeci-hazinedar, 68'i dokumacı, 108'i harem ağası, 1188'i ise köpek bakıcısı, saki, müzisyen gibi görevlerdedir. Ayrıca 168 saray hizmetçisi mevcuttur ve de 390 muhafız sarayı beklemektedir⁷⁴. Van Kayalığı üzerinde uzanan Tuşpa sitadeli ile ovanın hemen doğusunda yükselen yalçın Erek Dağı'nın (3250 m) sarp bir kayalık uzantısı üzerine inşa edilen Rusahinili/Toprakkale'nin yayılım alanı karşılaştırıldığında, Başkent Tuşpa'da yaşayanların bu toplam sayının çok üzerinde olduğu tartışmasızdır. Tuşpa'da Sitadel ve Aşağı Şehir'le birlikte, kent nüfusunun 50.000'den az olamayacağı düşünülmektedir⁷⁵.

İkinci metin ise 1978 yılında Bastam'da bir sitadel odasında bulunmuş, söz konusu metin mühürlenmemiş bir kil bulla üzerine kazınmış, olasılıkla ipe başka bir şeye tutturulmuş olarak ele geçmiştir⁷⁶. Bu yazıtların her ikisi de

⁷⁰ Payne Margaret R., Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu, İstanbul, 2006, s.285 vd.

⁷¹ Zimansky, 1985, s. 3

⁷² Anadolu Uygarlıkları 1982, s. 139-208

⁷³ Zimansky, 1985, s. 3

⁷⁴ Tarhan, 2011 s. 292

⁷⁵ Tarhan, 2011 s. 292

⁷⁶ Zimansky, 1985, s. 4

tarikleme konusunda bize yardımcı olmaktadır. Tuşpa ile Rusahinili Van Ovası'nda iki başkenttir. Eğer Rusahinili Tuşpa yakınlarında küçük bir krali şehir olsaydı, daha önceki yazılı kaynaklarda adını geçmemesi ilginç olurdu. Bu iki kent arasındaki bağlantı ise Burney'e göre başkentini Tuşpadan Rusahinili'ye taşınmasıdır⁷⁷. Tuşpa'nın önemini kaybedip Rusahinili'ye taşınması ile ilgili yukarıda bahsetmiştik, savunmaya yönelik yapıldığı düşünülen bu değişimin belki de Rusahinili gibi büyük bir kalenin inşası ile birlikte ve aynı dönem yapılan imar faaliyetleri arasında adı geçen diğer stratejik önemdeki krali aktivitelerin yürütüldüğü idari merkezlerle (Bastam ve Karmir Blur) üçlü bir grubun parçası olmuş ve bu yönü ile daha ön plana geçmiş olabilir⁷⁸.

Sonuç olarak Urartu başkentlerini, zaman içerisinde gelişen yayılım alanına destek verecek şekilde merkezi bölgeden seçmiştir. İlk dönemlerde Sugunia ve Arzaşkun gibi krali şehirlerden başkentler olarak söz edilmesi Urartu'nun merkeziyetçi devlet biçimine dönüşümüne en büyük kanıttır. Bu iki kentin lokalizasyonu kuruluş yıllarında Urartu'nun yayılım alanını, bulunduğu coğrafyayı göstermektedir. Metnimiz içerisinde bahsettiğimiz ve kral Arame Sugunia ve Arzaşkun kalelerini kuvvetlendirerek çekirdek ülkenin topraklarını bu güçlü kalelerle yönetim ve kontrol altına almıştır. Daha sonra Tuşpa ve Rusahinili'ye taşınması bu kanıyı desteklemektedir. Dört bölgeye yayılım gösteren Urartu Krallığı'nın aynı zamanda diğer bölgelerde krali kentler kurarak başkenti ve devletin merkeziyetçi yapısını desteklemiş ve Urartu'nun uzun yıllar egemenliğini sürdürmesine olanak sağlamıştır.

---

⁷⁷ Burney'dan aktaran Zimansky, 1985, s. 4

⁷⁸ Zimansky, 1985, s. 4

KAYNAKÇA

- Belli, Oktay, *Urartular Çağı'nda Van Bölgesi Yol Şebekesi*, İstanbul, 1977.
- Belli, Oktay, “Çiviyazılı Anıtsal Kaya Kapıları ve Urartu Tanrıları” *Savaş ve Estetik/War and Aesthetics*, İstanbul, 2004, ss. 103–119.
- Burney, Charles, “Urartian Fortress and Towns in the Van Region”, *AS*, VII, 1957, pp. 37–53.
- Burney, Charles, ve Lang D.M., *The Peoples of the Hills, Ancient Ararat and Caucasus*, London, PHAAC, 1971.
- Çilingiroglu, Altan, *Urartu ve Kuzey Suriye, Siyasal ve Kültürel İlişkiler*, İzmir, 1984a.
- Çilingiroglu, Altan, “Tanrı Assur’a Bir Mektup”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* II, İzmir, 1984b, ss. 1–26.
- Çilingiroglu, Altan, *Urartu Tarihi*, İzmir, 1994.
- Çilingiroglu, Altan, *Urartu Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir, 1997.
- Dinçol, A.M. ve Kavaklı E., *Van Bölgesi'nde Bulunmuş Yeni Urartu Yazıtları, Die Neuen Urartaischen Inschriften Asu der Umgebung von Van, An Ar*, Ek yayın 1, İstanbul, 1978.
- Erzen, Afif, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara, 1992.
- Grayson , A.K., *Assyrian Royal Inscriptions I: From the Beginning to Ashur res-ha-inshi*, Wiesbaden, 1972.
- Grayson , A.K., *Assyrian Royal Inscriptions II: From Tiglathpleser I to Ashur-nasir-apliII*, Wiesbaden, 1976.
- Kınal, Füzün, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Tetkik Gezisi Raporu”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1.2, Ankara, 1954, s. 77-89.
- Kroll, S., “İran'daki Urartu Şehirleri”, *Doğu'da Değişim, Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, 2011, ss. 150–172.
- Kurt, Mehmet, “Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası”, *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, Ekim 2009, s. 1-13.
- Lambert, W.G., “The Sultantepe Tablets: VIII. Shalmaneser in Ararat (Continued)” *Anatolian Studies*, Vol. 11, 1961, s. 143-158.
- LAR I, Luckenbill, D.D., *Ancient Records of Assyria and Babilonya*, Vol I, Chicago, 1968.

- LAR II, Luckenbill, D.D., *Ancient Records of Assyria and Babilonya*, Vol II, Chicago, 1968.
- Özfirat, Aynur, “1997 Yılı Bitlis-Muş Yüzey Araştırması: Tunç Ve Demir Çağları”, *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II. Cilt, Tarsus, 1998, ss. 1–22.
- Payne, Margaret R., *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, İstanbul, 2006.
- Piotrovskii, B.B., *Urartu: The Kingdom of Van and its Art*, London, 1967.
- Piotrovskii, B.B., *Urartu*, Geneva, 1969.
- Salvini, Mirjo, *Nairi e Ur (u) artri, Contributo Alla Storia Della Formazione Del Regno Di Urartu*, Roma, 1967.
- Salvini, Mirjo, “Some Historic-Geographical Problems Concerning Assyria and Urartu” in *Neo Assyrian Geography*, Roma, 1995, s 43-53.
- Salvini, Mirjo, *Urartu Tarihi Ve Kültürü*, İstanbul, 2006.
- Salvini, Mirjo, “Urartu Tarihine Genel Bir Bakış”, *Doğu’da Değişim/Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, 2011, s. 74-101.
- Sevin, Veli, “Elazığ Yöresi Erken Demir Çağı ve Muşkiler Sorunu” *Höyük I*, 1988, ss. 51–65.
- Sevin, Veli, “Urartu Devleti”, *ArkeoAtlas Özel Koleksiyon*, İstanbul, 2011.
- Sivas, Hakan, *Urartu İle İlgili Assur Kaynakları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1991
- Tarhan, M.Taner, *M.Ö. XIII. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonlar*, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul, 1978.
- Tarhan, M.Taner, “Urartu Başkenti Tuşpa: Van Kalesi”, *Savaş ve Estetik/War and Aesthetics*, İstanbul, 2004, s. 85.
- Tarhan, M.Taner, “Tuşpa-Van Kalesi, *ArkeoAtlas Özel Koleksiyon*, İstanbul, 2011, s. 484.
- Tarhan, M.Taner, “Başkent Tuşpa”, *Doğu’da Değişim/Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul 2011, s, 300.
- Taşyürek O.A., “A Rock Relief of Shalmeneser III on the Euphrates”, *Iraq*, 1979, s. 47-53.
- Wilson, Kinnier, “The Kurbail Statue of Shalmeneser III”, *Iraq* 24, 1962, pp. 90-115
- Van Loon, M.N., *Urartian Art*, İstanbul, 1966.
- Zimansky, Paul E., *Ecology and Empire*, Chicago, 1985.

Harita

